

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ข้าวพื้นเมือง
ของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าในจังหวัดเชียงราย

LOCAL KNOWLEDGE FOR NATIVE RICE CONSERVATION
AND UTILIZATION AMONG AKHA ETHNIC GROUPS
IN CHIANG RAI PROVINCE

วันรับ: 5 มีนาคม 2563
วันแก้ไข: 10 เมษายน 2563
วันตอบรับ: 22 เมษายน 2563

เสถียร ฉันทะ^{1*} และ สุรินทร์ ทองคำ¹

Satian Chunta^{1*} and Surin Thongkom¹

¹คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

¹Faculty of Science and Technology, Chiang Rai Rajabhat University

*Corresponding author e-mail: chunta7@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าในจังหวัดเชียงราย ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ในชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าสองชุมชนโดยการสำรวจพื้นที่การศึกษา การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงในกลุ่มผู้สูงอายุ ปราชญ์ชาวบ้าน กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน รวมทั้งหมดจำนวน 70 คน ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหาเขียนรายงานเชิงพรรณนา ผลการศึกษา พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์อาข่ามีภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการพันธุ์ข้าวพื้นเมืองตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว การปลูกดูแลรักษา และการเก็บเกี่ยวผลผลิต มีการใช้ประโยชน์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองทั้งเป็นอาหารหลัก ทำขนม เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม นำไปใช้ เป็นสิ่งแลกเปลี่ยน มีการขายผลผลิตเพื่อเป็นรายได้ มีการใช้เลี้ยงสัตว์ และนำไปทำสุราพื้นบ้าน เพื่อใช้ในกิจกรรมของครัวเรือน ทำให้มีการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองไว้จำนวน 7 พันธุ์ มีวิธีการอนุรักษ์โดยการปลูกหลากหลายสายพันธุ์ในแปลงนาและไร่ มีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ในชุมชน และนอกชุมชน มีการคัดสรรพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับระบบนิเวศและคุณสมบัติของพันธุ์ข้าว ที่ตรงกับความต้องการในการใช้ประโยชน์

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น, ข้าวพื้นเมือง, กลุ่มชาติพันธุ์

Abstract

The objective of the research was to study local knowledge native about rice conservation and utilization among Akha ethnic groups in Chiang Rai province. This research used a qualitative study method study in two communities of the Akha ethnic groups, by surveying the study area, interviews, group discussions, and participatory observation. The samples were selected from a group of the elderly, of local wisdom elite, of married men, of married women, and a group of young people; in total group, there were 70 villagers involved. The research examined the triangular data and content analysis, and included written descriptive reports. The results found that the subject villagers had local knowledge regarding the management of native rice varieties, from the selection of rice varieties, storage of rice seeds for planting, care and harvesting crops. The use of native rice varieties included use as a staple food, as dessert, as an element of ritual, use as exchange when the produce is sold as income, use as animals feed, and to make local liquor for use in household activities. They were preserving the 7 native rice varieties by cultivating the various varieties in rice fields and farms. There were exchanges of species both inside the community and outside the community. There was a selection of rice varieties that were suitable for the ecosystem and with the characteristics that meet the needs of utilization.

Keywords: Local Knowledge, Native Rice, Ethnic Group

บทนำ

ข้าวเป็นพืชอาหารหลักที่สำคัญที่หล่อเลี้ยงคนกว่าครึ่งโลก ข้าวเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวตระกูลหญ้าจัดอยู่ในสกุล *Oryza* สามารถเจริญเติบโตได้ดีทั้งในเขตร้อน (Topical zone) และในเขตอบอุ่น (Temperate zone) สายพันธุ์ข้าวที่มนุษย์เราได้เพาะปลูกและบริโภคนั้นมีการจัดแบ่งสายพันธุ์ข้าวออกเป็นสองชนิดคือ ข้าวเอเชีย (*Oryza sativa* L.) และข้าวแอฟริกา (*Oryza glaberrima* Steud) (สงกรานต์ จิตรากร, 2531) สำหรับพันธุ์ข้าวของประเทศไทยนั้นศูนย์ปฏิบัติการและเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวแห่งชาติทำการรวบรวมเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้จำนวน 23,903 ตัวอย่าง เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองจำนวน 17,093 ตัวอย่าง และเมื่อจำแนกชื่อไม่ซ้ำกัน

มีจำนวน 5,298 พันธุ์ ประเทศไทยมีการปลูกข้าวพื้นเมืองกว่า 11 ล้านไร่ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2541) กระจายอยู่ทั่วประเทศ ปัจจุบันพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมีจำนวนลดลงอย่างมากเนื่องจากเหตุผลหลายประการ อาทิ การส่งเสริมการปลูกพันธุ์ข้าวส่งเสริมของภาครัฐ ความนิยมของผู้บริโภคที่มีต่อพันธุ์ข้าวไม่กึ่งสายพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมรวมทั้งเกษตรกรบางส่วนให้ความสำคัญต่อการผลิตเพื่อการค้ามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนพื้นที่สูง ซึ่งปัจจุบันจำนวนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองได้เริ่มหายไปจากชุมชนพื้นที่ราบและพื้นที่สูง (วราพงษ์ บุญมา และคนอื่นๆ, 2546) อย่างไรก็ตามยังมีเกษตรกรบางส่วนที่ยังคงมีการปลูกและอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองหลายพันธุ์ไว้ ด้วยเหตุผลที่แตกต่างกันออกไป เหตุผลหนึ่งที่สำคัญคือพันธุ์ข้าวพื้นเมืองมีความเหมาะสมกับสภาพระบบนิเวศ มีความทนทานโรคและแมลง และให้ผลผลิตสูง เช่น การทำนาทำไร่ปลูกข้าวบนพื้นที่สูงของกลุ่มชาติพันธุ์ทางภาคเหนือ (เสถียร ฉันทะ, 2549) ซึ่งข้าวพื้นสูงของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กัน เนื่องจากข้าวคือพืชอาหารหลักที่เป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มชาติพันธุ์ ความหลากหลายพันธุ์ข้าวเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของระบบนิเวศและวัฒนธรรมและความยั่งยืนของวิถีชีวิต

กลุ่มชาติพันธุ์อาข่าก็เช่นเดียวกันที่มีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับระบบการผลิตข้าว อาข่าเชื่อว่าข้าวที่นำมาปลูกมีผู้ดูแลที่เรียกว่า “อ้อหล่องหย่าหมี” หรือมีความหมายคล้ายกับแม่โพสพตามความเชื่อของชาวนาไทย อ้อหล่องหย่าหมีอาข่าเชื่อว่าเป็นลูกพญานาค ดังนั้นเมื่อปลูกข้าวไร้อาข่าจะปลูกดอกหงอนไก่ “ยาจิน่าแบ” ที่เชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์แทนหงอนพญานาคที่จะช่วยคุ้มครองปกป้องข้าวและพืชพันธุ์ที่ปลูกในไร่ (ไกรสิทธิ์ สิทธิโชค และคนอื่นๆ, 2543) การศึกษาของเสถียร ฉันทะ (2549) พบว่า องค์ความรู้ในการจัดการระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรเกี่ยวกับข้าวที่เป็นพืชหลักที่กลุ่มชาติพันธุ์ถือเป็นหัวใจสำคัญของการเพาะปลูกทุกปี ความแตกต่างหลากหลายพันธุ์ข้าวขึ้นอยู่กับ การนำไปใช้ประโยชน์ ขณะเดียวกันการลดลงหรือการสูญหายของพันธุ์หลายพันธุ์นั้นเนื่องมาจากการถูกจำกัดที่ดินที่ไม่สามารถจะหมุนเวียนได้ดังเช่นอดีต และการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่พืชการค้าเชิงเดี่ยวได้รุกคืบเข้ามาใช้ที่ดินเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันการลดลงของพันธุ์ข้าว นั้นยังมาจากการเปลี่ยนความเชื่อจากการนับถือผีไปนับถือศาสนาคริสต์ซึ่งอดีตครัวเรือนที่นับถือผีจะต้องปลูกข้าวเหนียวไว้สำหรับเซ่นไหว้และประกอบพิธีกรรมทุกครัวเรือน แต่เมื่อหันมานับถือศาสนาคริสต์หลายครัวเรือนเริ่มทิ้งพันธุ์ข้าวเหนียวที่เคยปลูกไป ดังนั้นการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่า ในสถานการณ์ปัจจุบันจึงเป็นหนทางที่สร้างความยั่งยืนของทรัพยากรชีวภาพข้าวที่สำคัญของชุมชนและของประเทศไทย โดยเฉพาะการส่งเสริมให้ชุมชนนำเอาองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองไปพัฒนาต่อยอดทั้งในด้านการส่งเสริมการอนุรักษ์ความหลากหลาย

พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารที่สำคัญ ขณะเดียวกันก็ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ บนฐานทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนซึ่งจะเป็นการพัฒนาชุมชนฐานรากอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าในจังหวัดเชียงราย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพแบบพรรณนา (Descriptive Qualitative Research) ดังนี้

1. พื้นที่ศึกษา ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าจำนวน 2 แห่ง คือ บ้านห้วยซี้เหล็ก ตำบลลาวี และบ้านแม่จันใต้ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประชากรที่ใช้ศึกษาคือชาวอาข่าที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านห้วยซี้เหล็ก ตำบลลาวี และบ้านแม่จันใต้ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย โดยทำการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ทั้งในกลุ่มผู้สูงอายุ ปราชญ์ ชาวบ้าน กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างกลุ่มละ 5-8 คน ต่อกลุ่มต่อหมู่บ้าน รวมทั้งหมดจำนวน 70 คน

3. วิธีการดำเนินการ

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่เก็บข้อมูลโดยตรงจากประชากรและพื้นที่ในการศึกษา โดยวิธีการต่างๆ ดังนี้ 1) การสำรวจพื้นที่การศึกษา (Survey) 2) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) 3) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) 4) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ส่วนข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ศึกษาจากเอกสารและรวบรวมจากแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับข้าวพื้นเมืองต่างๆ

3.2 เครื่องมือการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ 1) เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เช่น เครื่องบันทึกเทปเสียง กล้องถ่ายรูป สมุดโน้ตภาคสนาม 2) แบบโครงสร้างคำถามนำ (Interview Guidelines) ประกอบการสนทนา การสัมภาษณ์ การสังเกต และทำการตรวจสอบเครื่องมือแบบโครงสร้างคำถามนำในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกตรวจสอบความถูกต้องและแก้ไขตามความเหมาะสม

3.3 การตรวจสอบข้อมูลโดยข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมจะนำมาตรวจสอบก่อนการนำไปประมวลและการวิเคราะห์ผล ข้อมูลที่มีโครงสร้างคำถามนำในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จะเน้นการสัมภาษณ์แบบตรวจสอบและเช็กข้อมูล (Probe List) ส่วนข้อมูลในการเก็บรวบรวมระดับชุมชนจะนำมาตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ตรวจสอบความถูกต้อง โดยการเก็บข้อมูลซ้ำข้อมูลเดิมแต่ทำการเปลี่ยนจุดเก็บข้อมูลหรือเปลี่ยนแหล่งข้อมูลรวมทั้งการถามซ้ำจากผู้ให้ข้อมูลเดิมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ ถูกต้อง และเที่ยงตรง

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลมาแยกเป็นหมวดหมู่ และจัดแฟ้มข้อมูลแล้วนำมาตีความเพื่อตอบวัตถุประสงค์การศึกษากฎิปัญญาท้องถิ่นการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ชาวพื้นเมือง ทำการวิเคราะห์จากเนื้อหาที่ได้ (Content Analysis) และการตีความจากมุมมองของกลุ่มที่ศึกษา (Emic Approach) และนำมาเขียนรายงานเชิงพรรณนา

4. ระยะเวลาดำเนินการวิจัย เดือนตุลาคม 2561-สิงหาคม 2562

ผลการวิจัย

อาข่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีถิ่นกำเนิดเดิมอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลยูนนานของประเทศจีน อาข่าไม่มีภาษาเขียนแต่มีภาษาพูด นักภาษาศาสตร์ได้จัดให้อาข่าอยู่ในกลุ่มตระกูลภาษาจีน-ทิเบต อาข่ารวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์อื่นได้อพยพลงใต้เข้าสู่ประเทศพม่าทางตะวันออกเฉียงเหนือ ทางเมืองเชียงตุง และบริเวณแขวงหัวของแขวงพงสาลีของลาว (Dellinger, 1967; อุไรวรรณ แสงศร, 2542) การเคลื่อนย้ายเข้าสู่ประเทศไทยของอาข่านั้น มีการสันนิษฐานว่าประมาณต้นศตวรรษที่ 20 มาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะในทศวรรษปี พ.ศ. 2490 ที่อาข่ามีการอพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่อง (Lewis & Lewis, 1984) ปัจจุบันชุมชนอาข่าในประเทศไทยกระจายอยู่ในพื้นที่ 7 จังหวัดทางภาคเหนือของไทย ได้แก่ จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ พะเยา ลำปาง แพร่ ตาก และเพชรบูรณ์ อาศัยอยู่มากที่สุดในจังหวัดเชียงราย ซึ่งในประเทศไทยชาวอาข่ามีอยู่ 7 กลุ่ม คือ อู๋โล่, ลอมี่, อู๋เปี้ยะ, อ๊ะจ้อ, หน้าคะ, อู๋พี และอะเค อาข่าเดิมมีการนับถือผีบรรพบุรุษ จึงมีประเพณีพิธีกรรมต่างๆ มากมายในวัฏจักรของระบบการผลิตและวิถีชีวิต ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงบางชุมชนมีการเปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ ศาสนาพุทธ เป็นต้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีพิธีกรรมไปตามความเชื่อทางศาสนาที่ตนเองนับถือ อย่างไรก็ตามในกระบวนการผลิตเกี่ยวกับข้าวแล้วนั้น ยังพบว่า ชาวอาข่ายังมีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่ให้ความเคารพต่อข้าวทั้งกลุ่มที่นับถือผีบรรพบุรุษดั้งเดิมและกลุ่มที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาอื่น (เสถียร ฉันทะ, 2549) สำหรับอาข่าพื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านห้วยขี้เหล็ก หมู่ 9 ตำบลลาวาวี อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนขนาดเล็ก มีประชากรทั้งหมด 570 คน ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อปี พ.ศ. 2508

และอาข่าบ้านแม่จันใต้ หมู่ 15 ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย มีประชากรทั้งหมด 235 คน พื้นที่ทั้งสองชุมชนประกอบด้วยพื้นที่นาและไร่และยังคงนับถือความเชื่อผีบรรพบุรุษ ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าได้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการจัดการจัดการพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าในจังหวัดเชียงราย

1) การคัดสรรพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการอนุรักษ์เมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเนื่องจากเป็นขั้นตอนแรกที่จะได้เมล็ดพันธุ์ที่มีความสมบูรณ์ มีลักษณะประจำพันธุ์ดั้งเดิมที่ตรงกับที่เคยได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ชาวอาข่าจะมีวิธีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่จำเป็นต้องมีการเลือกพันธุ์ที่มีความเหมาะสมสำหรับปลูกในที่นาและไร่จะต้องเป็นพันธุ์ที่ดีเพราะหากนำเอาข้าวกลายพันธุ์ปลูกก็จะได้ข้าวที่แข็งกินไม่อร่อย ให้ผลผลิตต่ำ ซึ่งในชุมชนอาข่าพื้นที่ศึกษาพบว่ามียู่ 7 พันธุ์ ได้แก่ พันธุ์แชลนะ แชลยาโอนะ แชลชะ แชลหอมะ แชลห่อเน้ ลาเปือแชล และแชลเหนียวขาว โดยการคัดพันธุ์จะดูจากลักษณะของลำต้น สีใบ ทรงกอ การแตกกอ รวงข้าว จำนวน และความสมบูรณ์ของเมล็ดพันธุ์ในแต่ละรวง หลังจากนั้นก็จะเก็บเอาเฉพาะกอกที่คัดเลือกไว้แยกออกมาต่างหากเพื่อเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์

2) การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นเมือง ชาวอาข่ามีวิธีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้เพื่อทำพันธุ์สำหรับการปลูกในปีถัดไป วิธีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์จึงมีความสำคัญโดยจะมีสองวิธีคือวิธีแรกหลังจากที่คัดสรรเมล็ดพันธุ์แล้วจะนำมาบรรจุไว้ในภาชนะที่สามารถป้องกันแมลงและสัตว์ขบแทะพวกหนูโดยหากบรรจุไว้ในกระสอบก็จะเก็บรักษาไว้ในบริเวณที่แมลงและหนูไม่สามารถเข้าไปถึงได้ เช่น ยุ้งฉางก็จะมีวัสดุที่ป้องกันบริเวณเสาหรือเก็บไว้ในตัวเรือนที่พอกอาศัย เป็นต้น วิธีที่สองเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้แบบเป็นรวงที่เกี่ยวข้องเฉพาะรวงข้าวแล้วนำมาผูกมัดเป็นพอนเล็กแล้วนำไปแขวนไว้ในยุ้งฉางซึ่งป้องกันพวกหนูเข้าไปทำลายได้ เป็นต้น

3) พิธีกรรมการปลูกและดูแลรักษาข้าวพื้นเมือง อาข่ามีการปลูกข้าวทั้งในไร่และการทำนา โดยมีการดูแลรักษาตั้งแต่ก่อนการลงมือปลูกทั้งวิธีการเตรียมที่ดินที่เหมาะสมเพื่อลดวัชพืช โรค และแมลง ขณะที่ข้าวเจริญเติบโตก็จะมีพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะในครัวเรือนที่นับถือผีเครื่องครัดจะมีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตั้งแต่ปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยว ได้แก่ พิธีเก็บเมล็ดพันธุ์สุดท้าย “ซิจิซีเออ” พิธีเริ่มต้นปลูกข้าว “แซ้คาอ่าเผ่ว” พิธีอยู่กรรมให้สัตว์ที่ตายจากการทำไร่ “บู่เต้แจ้ละองเออ” พิธีกำจัดศัตรูข้าว (ด้วงดิน) “เบ่วโกะลองเออ” พิธีเรียกขวัญข้าวไร่ “ซิมผีลื้อเออ” พิธีกำจัดตักแตนศัตรูข้าว “แจ้บ้องลองเออ” พิธีกินข้าวใหม่ “ยอพูนองหมือแซ้เออ” พิธีเก็บเกี่ยวข้าวครั้งสุดท้าย “บ่องเยวแปยะเออ” เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันพิธีกรรมบางอย่างได้เริ่มมี

การทำงานน้อยลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจที่เข้ามามีผลกระทบต่อความเชื่อของชุมชน

4) การเก็บเกี่ยวข้าว เป็นกระบวนการหนึ่งของการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของอาข่า ซึ่งจะมีวิธีการเก็บเกี่ยวอยู่สองวิธีคือ วิธีแรกการใช้แกละเกี่ยวเอาเฉพาะรวงข้าวซึ่งจะนำเอามามั้ตรวมกันเพื่อนำไปผึ่งตากแดดไว้ให้แห้งจากนั้นจึงทำการนวดแล้วนำไปเก็บใส่ภาชนะไว้ในยุ้งฉางหรือในเรือน วิธีนี้เป็นวิธีแบบดั้งเดิมและสามารถแยกพันธุ์ข้าวออกจากการปะปนกันของข้าวแต่ละพันธุ์ได้และเป็นวิธีที่นิยมใช้ในการคัดสรรพันธุ์ข้าวไว้ปลูกสำหรับปีถัดไป วิธีที่สองคือการใช้เคียวเกี่ยวข้าวซึ่งเหมือนกับกลุ่มชาติพันธุ์พื้นราบที่ทำนาเกี่ยวข้าว วิธีนี้เป็น การปรับตัวที่รับเอาเทคโนโลยีมาจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นแต่จะนิยมใช้เพื่อเก็บเกี่ยวข้าวที่จะนำมาใช้บริโภคเป็นหลัก

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าในจังหวัดเชียงราย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในอนุรักษ์สืบสานพันธุ์ข้าวพื้นเมืองโดยมีวิธีการได้แก่

1) การปลูกข้าวหลากหลายสายพันธุ์ในแปลงนาและไร่ ซึ่งในพื้นที่นาและไร่ข้าวอาข่าจะมีการนำเอาพันธุ์ข้าวหลากหลายพันธุ์มาปลูกไว้ โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นสัดส่วนสำหรับปลูกพันธุ์ข้าวแต่ละพันธุ์เพื่อป้องกันการปนกันของข้าวแต่ละพันธุ์ ซึ่งมีทั้งข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ซึ่งการปลูกหลากหลายพันธุ์ดังกล่าวนอกจากจะเป็นการใช้ประโยชน์ข้าวตามวัตถุประสงค์ต่างๆ แล้ว ยังเป็นหลักประกันความมั่นคงทางอาหารของครอบครัวเนื่องจากอาจมีความผิดพลาดของผลผลิตที่จะได้รับในแต่ละปีจากสภาพแวดล้อม ภูมิอากาศที่แปรปรวน สัตว์แมลง และโรคที่รบกวน ซึ่งข้าวแต่ละพันธุ์จะสนองต่อสภาพแวดล้อมภูมิอากาศที่แตกต่างกัน ความทนทานต่อโรคและแมลงที่แตกต่างกัน บางพันธุ์อาจให้ผลผลิตน้อยแต่บางพันธุ์อาจให้ผลผลิตที่พอเพียงสำหรับการบริโภคทดแทน เป็นต้น การปลูกข้าวหลากหลายพันธุ์จึงเป็นกระบวนการที่ช่วยในการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวให้มีความหลากหลายและดำรงอยู่ในชุมชน

2) การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวพื้นเมืองกับเครือญาติ กับเพื่อนบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชน เป็นวิธีการหนึ่งที่สำคัญของการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของอาข่า เนื่องจากข้าวเป็นพืชที่มักจะกลายพันธุ์ประกอบกับจะทำให้ผลผลิตต่ำเมื่อปลูกติดต่อกันเป็นระยะเวลานานในพื้นที่เดิม กระบวนการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ระหว่างเครือญาติและเพื่อนบ้านทั้งในชุมชนและระหว่างชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่ช่วยในการรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวแต่ละพันธุ์ไว้ได้ ทำให้พันธุ์ข้าวดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

3) การอนุรักษ์พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับระบบนิเวศปลูก เนื่องจากพันธุ์ข้าวนี้ให้ผลผลิตดี พันธุ์ข้าวที่มีคุณสมบัติที่ตรงกับความต้องการใช้ประโยชน์ การที่ชาวอาข่าจะอนุรักษ์พันธุ์ข้าวแต่ละพันธุ์ไว้นั้นมีเหตุผลประกอบหลายประการตามแต่ละปัจเจกและครัวเรือนที่จะรักษาพันธุ์ข้าวและทำการปลูกต่อเนื่อง ซึ่งพบว่าพันธุ์ข้าวนี้ๆ จะต้องตอบสนองต่อความต้องการในการใช้ประโยชน์เป็นหลัก เช่น ข้าวที่เหมาะสมสำหรับปลูกเพื่อหุงหรือนึ่งบริโภคเป็นอาหารหลัก ข้าวที่ปลูกไว้เพื่อทำขนม ข้าวที่ปลูกไว้เพื่อทำพิธีกรรม ข้าวที่ปลูกไว้เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น และสามารถให้ผลผลิตที่ดีตอบสนองต่อระบบนิเวศในพื้นที่ เช่น ข้าวไร่ที่ต้องการปริมาณน้ำน้อย ข้าวที่มีคุณสมบัติ เช่น ความนุ่ม ความหอม ไม่เหนียวแฉะ เป็นต้น พันธุ์ข้าวเหล่านี้ก็จะถูกคัดเลือกไว้ปลูกอยู่อย่างต่อเนื่องในแต่ละปี

ตารางที่ 1 พันธุ์ข้าวของชาวอาข่าที่มีการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในจังหวัดเชียงราย

ชื่อพันธุ์	ชนิด	ประเภท	การใช้ประโยชน์
1. แซล่นะ	เจ้า	ไร่	อาหาร/ผสมข้าวเหนียวทำข้าวปุก
2. แซลยาโอนะ	เหนียว (ดำ)	ไร่/นา	ขนม/ข้าวปุก/ขาย/พิธีกรรม
3. แซลชะ	เจ้า	ไร่	อาหาร/เลี้ยงสัตว์/พิธีกรรม
4. แซลห่อมะ	เจ้า	ไร่	อาหาร/เลี้ยงสัตว์/พิธีกรรม
5. แซลห่อเน้	เหนียว (แดง)	ไร่	ขนม/ข้าวต้ม/ข้าวปุก/พิธีกรรม
6. ลาเปือแซล	เจ้า	ไร่	อาหาร/เลี้ยงสัตว์/พิธีกรรม
7. แซลเหนียวขาว	เหนียว	ไร่/นา	อาหาร/สุราพื้นบ้าน/พิธีกรรม

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้ประโยชน์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์อาข่าในจังหวัดเชียงราย

1) การใช้ประโยชน์เพื่อเป็นอาหาร ชาวอาข่าบริโภคทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า แต่จะบริโภคข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก ซึ่งอาข่าเรียกข้าวเจ้าว่า “ฮอแฉะ” และข้าวเหนียวว่า “ฮอห้อย” ในอดีตข้าวเหนียวจะเป็นพันธุ์ที่ครัวเรือนต้องปลูกเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรม ใช้ประกอบอาหารและขนมเป็นหลัก ข้าวเหนียวหรือฮอห้อยมักจะถูกนำมาบริโภคเมื่อมีข้าวเจ้าไม่เพียงพอ หรือบางครั้งครัวเรือนก็อาจจะนิยมบริโภคข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้าขึ้นอยู่กับรสนิยมของแต่ละครัวเรือน แต่ทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้าต่างก็ถูกเลือกปลูกไว้เพื่อบริโภคเป็นอาหารหลักในชีวิตประจำวันในสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น พันธุ์แซล่นะ พันธุ์แซลห่อมะ เป็นต้น

2) การใช้ประโยชน์เพื่อทำขนม ชาวอาข่าจะทำขนมในช่วงเวลาที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ของครัวเรือนและชุมชน ขนมของอาข่าที่ทำจากข้าวนั้นมีอยู่หลายชนิด แต่ที่นิยมทำกัน เช่น “ฮ้อห่งฮ์” เป็นขนมที่ทำจากแป้งข้าวเจ้าผสมกับงาลักษณะปั้นเป็นก้อนขนาดให้แบนเป็นแผ่นกลมแล้วนำมาึ่งให้สุกนำมาบริโภคร่วมกับอาหารคาวหวานชนิดต่างๆ ได้หรือจะนำมาปิ้งไฟกินก็ได้ “จะแหล่” เป็นขนมที่ทำจากแป้งข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อนกลมเล็กๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือ “ผ่อเต่” และ “แต่ปู้” เป็นขนมที่ทำจากแป้งข้าวนำมาคลุกน้ำตาลหรือน้ำอ้อยแล้วห่อด้วยใบตองแล้วนำไปึ่งให้สุก “จู้ยปู้” เป็นขนมอีกชนิดหนึ่งคล้ายกับข้าวต้มมัดโดยนำเอาข้าวสารมาคลุกกับน้ำตาลเสร็จแล้วห่อด้วยใบตองึ่งให้สุก และอีกชนิดหนึ่งเป็นการนำเอาข้าวสารมาคั่วแล้วนำมาตำให้ละเอียดเป็นแป้งนำมาทำขนมเรียกว่า “แซลร้วย” เป็นต้น พันธุ์ข้าวเช่น พันธุ์แซลยาโอนะ แซลห่อเน้ เป็นต้น

3) การใช้ประโยชน์เพื่อประกอบพิธีกรรม ซึ่งพิธีกรรมของอาข่าล้วนแล้วแต่ต้องมีข้าวเข้าไปเป็นส่วนประกอบแทบทั้งสิ้น ตั้งแต่การเริ่มตั้งหม้อบ้านที่ต้องใช้ข้าวเป็นตัวเสี่ยงทายเพื่อเลือกทำเลของชุมชนอดีตนั้น อาข่ามีพิธีกรรมตามวัฏจักรในรอบปีที่เกี่ยวข้องกับระบบการผลิตข้าวตั้งแต่ความเชื่อเรื่องขวัญข้าวที่ต้องทำพิธีเรียกขวัญ การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว และการนำมาบริโภค และข้าวส่วนใหญ่ที่นำมาประกอบพิธีกรรมในแต่ละขั้นตอนมักจะเป็นข้าวเหนียวเป็นหลัก จึงทำให้ทุกครัวเรือนต้องมีพันธุ์ข้าวเหนียวอยู่ทุกครัวเรือน และข้าวก็ยังเป็นธัญพืชหลักที่อาข่าให้ความสำคัญและนำมาประกอบพิธีกรรมบูชาข้าวต่อผีบรรพบุรุษและเรียกขวัญข้าวเพื่อให้ข้าวเพียงพอบริโภคตลอดปีและในปีถัดไปให้สามารถปลูกข้าวได้เจริญงอกงามได้ผลผลิตที่ดี พันธุ์ทุกพันธุ์สามารถใช้เป็นเครื่ององค์ประกอบในพิธีกรรมต่างๆ ได้

4) การใช้ประโยชน์เพื่อการแลกเปลี่ยน ข้าวเป็นสมบัติที่มีค่าสำหรับอาข่า อาข่ามักจะนำเอาข้าวที่เหลือจากการบริโภคหรือพันธุ์ข้าวที่ตนเองปลูกไว้แต่ครัวเรือนอื่นไม่มีไว้เป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่นๆ เช่น การนำเอาข้าวแลกเปลี่ยนกับสัตว์ เช่น ไก่ หมู เป็นต้น หรือบางครั้งก็นำมาแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวชนิดอื่นที่ตนเองไม่ได้ปลูกเพื่อนำมาทำพันธุ์และบางส่วนก็นำมาบริโภค การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวนั้นสามารถแลกเปลี่ยนได้ทุกพันธุ์ตามต้องการของครัวเรือนหรือผู้ที่ต้องการจะแลกเปลี่ยนทั้งสองฝ่ายตามที่ตกลงกัน

5) การใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ อาข่าที่นี้มีการปลูกข้าวหลายชนิด หากครัวเรือนใดที่สามารถปลูกข้าวแล้วได้ผลผลิตมากจนเหลือก็จะนำส่วนเกินออกมาขายให้กลุ่มชนอื่นใกล้เคียงที่มาขอซื้อในชุมชนเนื่องจากอาจจะขาดแคลนข้าว หรือบางคนก็ไม่ได้ทำไร่ข้าว เป็นต้น แต่ส่วนมากแล้วการขายข้าวมีเพียงไม่กี่รายเท่านั้น เนื่องจากอาข่าเน้นการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคเป็นหลัก เช่น พันธุ์แซลยาโอนะ พันธุ์แซลห่อเน้ เป็นต้น

6) การใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ อาข่ามีการเลี้ยงสัตว์ไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือน ซึ่งในอดีตสัตว์ เช่น หมู ไก่ เป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกครัวเรือนต้องมีไว้เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามวัฏจักรในรอบปี ปัจจุบันอาข่าเลี้ยงไว้เพื่อบริโภคเป็นหลัก ข้าวเป็นอาหารในการเลี้ยงสัตว์ที่สำคัญ โดยมักจะใช้คลุกรวมกันกับข้าวโพดและพืชผัก พันธุ์ข้าวทุกพันธุ์สามารถนำมาเลี้ยงสัตว์ได้

7) การใช้ประโยชน์ทำสุรา การทำสุราของอาข่าเป็นส่วนหนึ่งของการประกอบพิธีกรรม ปัจจุบันอาข่าบางส่วนได้เลิกทำสุราของตนเองแต่มีการซื้อมาจากชุมชนอื่นแทน เป็นต้น พันธุ์ข้าวที่นิยมนำมาหมักทำสุราจะเป็นพวกข้าวเหนียว เช่น พันธุ์เหนียวขาว และแชลยาโอนะ เป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

ข้าวเป็นทรัพยากรชีวภาพที่สำคัญของมวลมนุษยชาติที่กว่า 1 ใน 3 ของประชากรโลก ใช้บริโภคเป็นอาหารหลัก จึงทำให้ชุมชนชาติพันธุ์ต่างๆ มีการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เช่น การอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านของชุมชนชาวนาในอีสาน (เสถียร ฉันทะ, 2558) ซึ่งวิถีชีวิตของชาวอาข่ามีความสัมพันธ์กับข้าว เพราะวัฏจักรของการดำเนินชีวิตในช่วงเวลาของปีของอาข่าจะผูกพันกับการดูแล การทำงานในไร่ข้าวและนาข้าว นอกจากนี้ข้าวให้ความสำคัญและการให้คุณค่าต่อข้าวที่เราจะพบเห็นได้ในทุกพิธีกรรมที่ล้วนแล้วแต่มีข้าวเป็นองค์ประกอบทั้งสิ้น เช่น การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนครั้งแรกของชุมชนอาข่าก็ต้องใช้ข้าวและไข่เป็นตัวเสี้ยงทาย การปลูกสร้างบ้านเรือน พิธีกรรมเกี่ยวกับความเจ็บป่วย การเฉลิมฉลองกินปีใหม่ และการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษประจำปี ข้าวจึงเป็นแกนหลักของวัฒนธรรมอาข่า พิธีกรรมต่างๆ ในรอบปีข้าวจึงเข้าไปมีบทบาทที่สำคัญทุกพิธีกรรม (Lewis & Lewis, 1984; Kammerer, 1989; ไกรสิทธิ์ สิทธิโชค และคนอื่นๆ, 2543) ข้าวจึงเป็นสิ่งสำคัญในวิถีชีวิตของอาข่า จากความสำคัญดังกล่าวจึงนำไปสู่การอนุรักษ์พันธุ์ข้าวต่างๆ ไว้ในครัวเรือนและชุมชน โดยจะเห็นว่าชาวอาข่ามีการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองของตนเองไว้หลายสายพันธุ์และมีการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ ทั้งเป็นอาหารหลัก การทำขนม การใช้ประกอบพิธีกรรม การเลี้ยงสัตว์ การแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจและการใช้ทำสุราตามภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพของประเทศชาติให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนสอดคล้องกับระบบนิเวศ

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

กลุ่มชาติพันธุ์อาข่าในจังหวัดเชียงรายมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ข้าวพื้นเมืองโดยการจัดการพันธุ์ข้าวพื้นเมืองตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว การปลูกดูแลรักษา และการเก็บเกี่ยวผลผลิต มีการใช้ประโยชน์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองทั้งเป็นอาหารหลัก ทำขนม เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม นำไปใช้เป็นสิ่งแลกเปลี่ยนขายผลผลิตเพื่อเป็นรายได้ ใช้เลี้ยงสัตว์ และนำไปทำสุราพื้นบ้านเพื่อใช้ในกิจกรรมของครัวเรือน มีการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองไว้จำนวน 7 พันธุ์ โดยมีวิธีการอนุรักษ์คือ ประการแรก การปลูกหลากหลายสายพันธุ์ในแปลงนาและไร่ ประการที่สองมีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ในชุมชนและนอกชุมชน ประการที่สามมีการคัดสรรพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับระบบนิเวศและคุณสมบัติของพันธุ์ข้าวที่ตรงกับความต้องการในการใช้ประโยชน์ซึ่งผลการวิจัยดังกล่าวจึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

รัฐควรสนับสนุนและส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์และกระบวนการเรียนรู้ชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเพื่อเป็นฐานทรัพยากรชีวภาพที่สำคัญของประเทศและการสร้างหลักประกันความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่ยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เพื่อเป็นฐานข้อมูลสำหรับนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาต่อยอดทั้งด้านการศึกษา การอนุรักษ์ พันธุ์ การพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจบนพื้นฐานทรัพยากรชีวภาพ

กิตติกรรมประกาศ

บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการสำรวจข้าวพื้นเมืองและการใช้ประโยชน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคเหนือตอนบนประเทศไทย ระยะที่ 1 (เชียงราย) ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย (วช. งบประมาณแผ่นดิน ปี 2562) คณะผู้วิจัยจึงขอขอบคุณเป็นอย่างสูง และขอขอบพระคุณ Mr. Edward W. Holland, Jr. Attorney at Law (Ret.) ที่ช่วยตรวจทานภาษาอังกฤษบทคัดย่อ

เอกสารอ้างอิง

- ไกรสิทธิ์ สิทธิโชค และคนอื่นๆ. (2543). *การเสริมสร้างศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอาข่า*. (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วราพงษ์ บุญมา และคนอื่นๆ. (2546). การจัดการข้าวที่สูงของเกษตรกรเพื่อสร้างความมั่นคงของระบบการผลิตอาหารและการอนุรักษ์พันธุ์ข้าวในระดับไร่นาตามธรรมชาติให้คงอยู่ในสภาพเดิม. ใน *กลไกทางสรีระเชิงนิเวศน์และพันธุกรรมที่ควบคุมการใช้ธาตุอาหารในพืช*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สงกรานต์ จิตรากร. (2531). ข้าว: ความสำคัญและวิวัฒนาการ ใน ข้าวโพ่-ข้าวเจ้าของชาวสยาม. *ศิลปวัฒนธรรม*, ฉบับพิเศษ, 26-37.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2541). *รายงานการสำรวจในฤดูนาปี 2539/2540 เอกสารสถิติการเกษตร 2541*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- เสถียร ฉันทะ. (2549). *ข้าวมารดาแห่งรัฐพืชของคนอุษาคเนย์: การจัดการความหลากหลายพันธุ์ข้าวของกลุ่มชาติพันธุ์*. เชียงใหม่: บริษัท วิทอินดีไซน์ จำกัด.
- _____. (2558). *ข้าวพื้นบ้านบนแผ่นดินอีสาน: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมของชุมชนชาวนา*. สำนักบริหารโครงการส่งเสริมการวิจัยในอุดมศึกษาและพัฒนามหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพจำกัด.
- อุไรวรรณ แสงศร. (2542). *ภูมิปัญญาพื้นบ้านและการรักษาความเจ็บป่วยของชาวอีเก้อ*. (รายงานวิจัยเสนอต่อศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน). เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Dellinger, D. (1967). Some Comments on Akha: its relationships and structure and a proposal for a writing system. In P. Hinton (Ed.), *Tribesman and Peasants in North Thailand*. Chiang Mai: The Tribal Research Center.
- Kammerer, C. A. (1989). Territorial Imperatives: Akha Ethnic Identity and Thailand's National Integration. In J. Mckinnon, & B. Vinne (Eds.), *Hill Tribes Today: Problem in Chang*. Bangkok: White Lotus.
- Lewis, P., & Lewis, E. (1984). *Peoples of the Golden Triangle*. London: Thames and Hudson Ltd.